

Historia wsi w powiecie garwolińskim w świetle archeologiczno - etnologicznej perspektywy badawczej.

Niniejszy artykuł jest próbą rekonstrukcji obrazu kultury wsi w okresie pradziejowym na obszarze powiatu garwolińskiego. W tym celu skorzystano z dostępnych, opublikowanych źródeł archeologicznych. Oparcie się na tego rodzaju przesłankach powoduje, że niniejsze rozważania dotyczą głównie kultury materialnej. Wobec podjęcia takiego zadania interesujące wydaje się połączenie dwóch perspektyw badawczych, jakimi dysponują archeologia i etnologia. Osada, nie kwestionując wcale poprawności tego przyjętego w nomenklaturze archeologicznej terminu, zawiera z czysto morfologicznego punktu widzenia elementy typowo wiejskie interesujące dla etnologa. Zamieszkującą ją ludność, korzystając z interpretacji ujęcia badawczego J. Lutyńskiego¹, możemy postrzegać jako małą społeczność wiejską charakteryzującą się według K. Dobrowolskiego² określonymi cechami kultury. Chodzi tu bowiem o pojęcie kultury tradycyjnej, której zasoby przekazywane są przede wszystkim drogą ustną i za pośrednictwem pokazu. W trakcie przekazywania tymi środkami dorobku kulturowego mamy sytuację bezpośrednich kontaktów między jednostkami. Z takim właśnie procesem transmisji spotykamy się w pradziejach. Kultury badane przez archeologa wykazują pewne podobieństwa³ ze współczesnymi kulturami chłopskimi, co przejawia się w zjawiskach takich jak: zajęcia rolnicze oparte na niskim poziomie sił wytwórczych, trwałość osiedleńcza wioskowych społeczności, przekaz tradycji drogą ustną, anonimowość twórców, tendencja do uniformizmu kulturowego, silna więź społeczna, które anali-

1 J. Lutyński, *Antropologiczna monografia terenowa i badania społeczno - kulturalnych przeobrażeń w Polsce współczesnej*, „Przegląd Socjologiczny”, 1961, t. XV, z. 2, s. 43 - 44.

2 K. Dobrowolski, *Studia nad życiem społecznym i kulturą*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1966, s. 76 - 111; także K. Dobrowolski, A. Woźniak, *Historyczne podłoże polskiej kultury chłopskiej*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, M. Biernacka, B. Kopczyńska-Jaworska, A. Kutrzeba - Pojnarowa, W. Paprocka (red.), Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1976, t. I, s. 59 - 90.

3 Zwrócił na to uwagę m.in. J.G.D. Clark, pisząc, że „... domy i osady społeczeństw rolniczych już w epoce kamiennej nie różniły się zbyt od domów i osad, w jakich mieszkali chłopi europejscy aż do naszych czasów”. J.G.D. Clark, *Europa przedhistoryczna. Podstawy gospodarcze*. Warszawa 1957, s. 164; wątek powyższy poruszyła także I. Jadczykowa, *Budownictwo mieszkalne ludności kultury przeworskiej na obszarze Polski*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego. Seria Archeologiczna”, 1981, t. XXVIII, s. 236.

zowane były przez K. Dobrowolskiego⁴ pod kątem kultury chłopskiej. Nie można też w tym kontekście pominąć ogromnego znaczenia wierzeń religijnych i związanych z nimi zabiegów magicznych.⁵ Bezzasadne wydaje się jednak bezkrytyczne stawianie znaku równości pomiędzy omawianymi niżej kulturami pradziejowymi a chłopskimi kulturami tradycyjnymi. Zwłaszcza w kontekście licznych zastrzeżeń formułowanych pod adresem paradygmatu naukowego stworzonego przez K. Dobrowolskiego.⁶ Trzeba sobie także zdawać jasno sprawę, że mimo istnienia modelowego ujęcia kultury pierwotnej w rzeczywistości nigdy nie spotykamy jego wiernego odbicia, tylko przybliżone. W pradziejach archeolog bada bowiem kultury prahistoryczne, a etnolog spotyka się w swoich badaniach ze społeczeństwami prymitywnymi, nie znającymi pisma i nie podlegającymi istotnym wpływom kultur wyżej rozwiniętych. Omawiane tu kultury pradziejowe jednakże podlegały wpływom bardziej zaawansowanych cywilizacyjnie ośrodków, np. oddziaływaniom cywilizacji halsztackiej, celtyckiej czy rzymskiej. Kultury pierwotne i typu ludowego⁷ należą do kultur cechujących się, oprócz ustnej formy przekazu, wysokim stopniem rozbudowania izolacji świadomościowej.⁸ Wyżej zarysowane zbieżności stanowią wspólną płaszczyznę, na jakiej można podjąć próbę wskazania elementów kultury typu ludowego w kulturach społeczeństw pradziejowych i ich odmiennego charakteru od modelowego ujęcia klasycznej kultury typu pierwotnego.

Przedstawione wyżej założenia mają w intencji autora służyć jak najpełniejszemu zanalizowaniu poruszonej problematyki. Limituje ją aktualny stan badań stanowisk archeologicznych leżących w powiecie garwolińskim. Na omawianym obszarze nie przeprowadzono do tej pory systematycznych prac mających na celu kompleksowe rozpoznanie charakteru osadnictwa, np. o charakterze mikroregionalnym. Również stopień przebadania ogółu stanowisk, poza nielicznymi wyjątkami, należy uznać za niezadowolający. Większość przeprowadzonych do tej pory badań miała charakter prac ratowniczych i dotyczyła stanowisk sepulkralnych, w mniejszym zaś stopniu osad. Oznacza to konieczność oparcia się na materiale pochodzącym głównie z cmentarzysk. Jediną osadą jaką dotychczas w większym stopniu przebadano jest osada kultury łużyckiej w Maciejowicach,⁹ stan. 2. Była ona obiektem badań przez kilka se-

4 K. Dobrowolski, op. cit., s. 80 - 82, 88, 93 - 95, 99 - 103.

5 K. Dobrowolski, A. Woźniak, op. cit., s. 60 - 62; K. Dobrowolski, op. cit., s. 90 - 93.

6 L. Stomma, *Antropologia kultury wsi polskiej XIX w.*, Warszawa 1986; C. Robotycki, *Chłopska kultura tradycyjna*, [w:] *Metodologiczne problemy współczesnych badań nad kulturą i tradycją*, Toruń 1991, s. 7 - 13; C. Robotycki, S. Węglarz, *Chłoppotęga jest i basta. O mityzacji kultury ludowej w nauce*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. XXXVII, 1983, z. 1 - 2, s. 3 - 8.

7 L. Stomma, op. cit., s. 147.

8 Ibidem, s. 130 - 149.

9 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, *Badania zespołu osadniczego kultury łużyckiej w Maciejowicach, woj. Siedlce, w latach 1981 - 1985*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1987, t. XXXIX, s. 167 - 178.

zonów razem z pobliskim cmentarzyskiem tejże kultury określonym jako Maciejowice, stan. 1.¹⁰

Zakres terytorialny niniejszego artykułu stanowi obszar powiatu garwolińskiego, w jego dzisiejszych granicach administracyjnych wytyczonych w 1998 roku. Jest to powodem, dla którego w pracy nie uwzględniono znalezisk pochodzących ze Śniadkowa Górnego¹¹ i miejscowości Całowanie¹². Wiąże się to z faktem zmian zasięgu terytorialnego omawianego powiatu od czasu utworzenia tej jednostki administracyjnej w 1539 roku. Dawniej obejmowała ona obszary dzisiejszego powiatu ryckiego i południową część powiatu otwockiego. Obecnie wymienione miejscowości są położone poza obrębem powiatu garwolińskiego, należąc do powiatu otwockiego. W pracy uwzględniono jednak odkrycia dokonane na cmentarzyskach w Osiecku¹³ i Masowie¹⁴ położonych w niewielkim oddaleniu od współczesnych granic omawianego powiatu. Jest to uzasadnione faktem występowania na tych stanowiskach dużej liczby zabytków, które są interesujące pod kątem rozpatrywanej tu problematyki. Ich wykorzystanie pozwoliło na przedstawienie pełniejszego obrazu wsi i nie wpłynęło zasadniczo na formułowane wnioski.

Zakres chronologiczny obejmuje szeroko rozumiany okres pradziejowy, z wyłączeniem epoki paleolitu i mezolitu. W starszej i środkowej epoce kamienia ziemie powiatu garwolińskiego były zasiedlone przez społeczności prowadzące gospodarkę zbieracko - łowiecką. Miejsca ich zamieszkania, które odkrywa archeolog miały najczęściej charakter krótkotrwałych, sezonowych obozowisk zlokalizowanych w dolinach małych rzek i nad brzegami jezior. Nie budowano wówczas stałych osiedli o charakterze wiejskim, ani nie prowadzono gospodarki rolniczo - hodowlanej. Implikuje to fakt, że w niniejszym artykule znaleziska datowane na paleolit i mezolit - zresztą bardzo nieliczne - nie mogą być brane pod uwagę. Dolną cezurę chronologiczną wyznacza więc pojawienie się na omawianym obszarze pierwszych społeczności prowadzących typ gospodarki rolniczo - hodowlanej. Jest to związane z rozwojem kultury pucharów lejkowatych, czyli neolityzacją Nizy Polskiego i wkroczeniem rolnictwa na gleby bielcowe. Dotychczas wykorzystywano rolniczo jedynie enklawy uro-

10 Poprawne oznaczenie dla wymienionego cmentarzyska odkrytego w 1958 roku to Maciejowice, st. 1. Błędna lokalizacja podana w notatce w „Z otchłani wieków”, R. XXV, 1959, s. 341, spowodowała, że stanowisko bywa określane też jako leżące w sąsiednim Kochowie.

11 B. Sawicka, *Groby kłozowe klasztorne we wsi Śniadków Górny*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1922, t. VII, s. 98 - 106.

12 A. Kietlińska, *Grób z okresu lateńskiego we wsi Całowanie, pow. Garwolin*, „Sprawozdania P.M.A.”, 1949, t. II, z. 1 - 4, s. 63 - 68.

13 I. Dąbrowska, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Osiecku, pow. Garwolin*, „Materiały Starożytne”, 1958, t. IV, s. 255 - 300.

14 J. Gurba, *Cmentarzysko lateńsko - rzymskie w Masowie, pow. Garwolin, badane w 1953 r.*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1954, t. XX, z. 3, s. 303.

dzajnych, czarnych ziem np. na Kujawach, w rejonie Krakowa czy na Ziemi Pyrzyckiej. Górną cezurę chronologiczną pracy wyznacza początek okresu średniowiecznego i pojawienie się Słowian.

Przez obszar powiatu garwolińskiego przepływa stosunkowo dużo małych cieków, jak np. Okrzejka, Promnik, Wilga, Korytka czy Mierzączka. Gęsta sieć hydrograficzna, jaka tu występuje była cechą dogodną dla rozwoju pradziejowego osadnictwa. Nie bez znaczenia dla niniejszych rozważań jest bliskość Wisły stanowiącej zachodnią granicę obecnego powiatu i oś szerokiej doliny stanowiącej dogodny szlak komunikacyjny. Nieco mniej korzystnie wygląda sytuacja glebowa. Mamy tu bowiem dominację słabych gleb bielcowych, przy niewielkim udziale gleb torfowych i mułowo - bagiennych. W dolinach rzek występują natomiast piaszczyste mady i piaski rzeczne. Stanowiska archeologiczne w powiecie garwolińskim koncentrują się głównie w pobliżu wymienionych cieków wodnych. Różnice topograficzne w położeniu stanowisk wynikają z wahań poziomu wód w różnych okresach. Obiekty lokowane były w pobliżu koryt rzecznych w okresach stosunkowo suchych np. w epoce brązu, oraz wyżej, w pewnym oddaleniu od nich, w okresach charakteryzujących się większą liczbą opadów np. w okresie halsztackim i wczesnolateńskim. Na wybór miejsca pod osadę, jako czynnik decydujący, wpływała potrzeba łatwego dostępu do wody bieżącej.

Charakteryzując poszczególne działy wytwórczości na wsi należy podjąć próbę przyjrzenia się jej wytwórcom. Wykorzystując analogie etnograficzne można sądzić, że także w pradziejach wiele czynności o charakterze rzemieślniczym, wykonywanych było na potrzeby danego gospodarstwa domowego lub rolnego w ramach własnego zespołu produkcyjnego opartego na więziach bliskiego pokrewieństwa, tj. rodziny. Za taką możliwością przemawia fakt elementarnej postaci przedmiotów codziennego użytku oraz niski poziom techniczny stosowanych narzędzi, utrzymujący się jeszcze w XIX i początku XX wieku na wsi polskiej.¹⁵ Oprócz tego wydaje się, że istnieli rzemieślnicy wyspecjalizowani w danej dziedzinie, wytwarzający swe wyroby na potrzeby ówczesnej wsi, np. w zakresie wyrobów metalowych, do których wykonania był potrzebny pewien zasób wiedzy fachowej. Być może należeli oni do grupy rolników - rzemieślników. Oba przedstawione tu sposoby wytwórczości są określane w literaturze etnograficznej mianem przemysłu domowego.¹⁶ Po tych kilku uwagach wstępnych przejdźmy do analizy poszczególnych działów kultury materialnej na omawianym obszarze.

15 W. Paprocka, *Przemysł domowy, rzemiosło i chałupnictwo*, [w:] *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, M. Biernacka, B. Kopczyńska - Jaworska, A. Kutrzeba - Pojnarowa, W. Paprocka (red.), Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1976, t. I, s. 247.

16 Ibidem, s. 247.

Garncarstwo. Ceramika należy do najpowszechniej występującej i najliczniej odkrywanej kategorii zabytków na stanowiskach archeologicznych. Garncarstwo ma bardzo starą metrykę sięgającą jeszcze epoki neolitu. Aby omówić ten dział wiejskiej wytwórczości, z uwagi na ogromną liczbę materiałów, zmuszeni jesteśmy poczynić pewne uogólnienia zaznaczając, że opierają się one na znaleziskach pochodzących z konkretnych przedziałów chronologicznych. Wynika to choćby z dużego zróżnicowania form naczyń, wśród których nie wszystkie są charakterystyczne dla poszczególnych okresów i kultur. Generalnie wszystkie naczynia wykonywane w pradziejach były lepiące ręcznie. Na omawianym obszarze jedynie na późnorzymskim cmentarzysku w Goździku¹⁷, stan. 1, odkryto ułamki naczyń, które noszą ślady toczenia lub obtaczania na kole garncarskim. Technikę lepienia obrazują nam znaleziska ceramiki pochodzącej z cmentarzyska i osady kultury łużyckiej w Maciejowicach¹⁸ stan. 1 i 2. Stwierdzono, że naczynia małych rozmiarów i talerze wykonywano wygniatając je z jednego kawałka gliny. Natomiast naczynia o większej kubaturze wylepiano używając techniki nakładania na siebie pierścieniowatych wałków. Ich liczba zależała od rozmiarów naczynia i wahała się od dwóch do dziesięciu. Naczynia lepią na podstawkach, na co mogą wskazywać odciski na ich dnach. Ucha do naczyń zamocowywano na jeden lub dwa czopy. Garncarze wyrabiali naczynia przeznaczone do konkretnej funkcji jaką miały one pełnić w gospodarstwie. W ramach inwentarzy pochodzących z cmentarzyska wczesnorzymskiego w Osiecku¹⁹ można wyróżnić naczynia tzw. grubej roboty i ceramikę stołową. Naczynia należące do grupy pierwszej charakteryzują się grubymi ściankami, i szorstką lub schropowaconą powierzchnią, są poza tym ubogo ornamentowane. Służyły one do gotowania i jako naczynia zasobowe. Natomiast naczynia grupy drugiej mają w porównaniu z pierwszymi cieńsze ścianki, często gładzone i polerowane powierzchnie. Zasób używanych wników ornamentacyjnych jest także dużo bogatszy w przypadku takich egzemplarzy. Pełniły one najpewniej funkcje naczyń stołowych. Osobną kategorią są tzw. naczynia miniaturowe. Ich egzemplarze pochodzą z zespołu osadniczego kultury łużyckiej w Maciejowicach²⁰, oraz cmentarzysk w Osiecku²¹ i Goździku²², stan. 1. Mają one wysokość zaledwie kilku centymetrów. Formalnie stano-

17 A. Niewęglowski, *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późno lateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1964, t. XXX, z. 3-4, s. 235; tenże, *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedleckie*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1983, t. XXXV, s. 139.

18 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 176.

19 I. Dąbrowska, op. cit., s. 281.

20 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 176.

21 I. Dąbrowska, op. cit., s. 284.

22 A. Niewęglowski, *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1983, t. XXXV, s. 139.

wią naśladownictwa większych naczyń. Nie wydaje się aby tego rodzaju naczynka pełniły jakąś rolę gospodarczą. Być może stanowiły one zabawki dla dzieci²³ lub pełniły funkcje obrzędowe. Oprócz tego mamy pewną liczbę znalezisk, które sugerują, że część naczyń być może lepieno z przeznaczeniem wyłącznie sepulkralnym. Wskazują na to cienkościenne, bogato ornamentowane naczynia pochodzące z cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Sulbinach.²⁴ Byłyby to bardzo nietrwałe formy z punktu widzenia ich codziennego użytkowania. Ciekawych naczyń dostarczyło też cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Garwolinie,²⁵ stan. 1. Odkryto tam dwustozkową popielnicę, na wysokiej, cylindrycznej nóżce, o dużej średnicy wylewu, zaopatrzoną w dwa małe naczynka przyklepione do wylewu i połączone otworami z wnętrzem popielnicy. Można sądzić, że mamy tu do czynienia z naczyniem sepulkralnym pełniącym jakąś funkcję obrzędową. Świadczy o tym bogata symbolika wyrażająca się w ornamentyce, na którą składają się znak swastyki i widełek. Być może mamy tu odzwierciedlenie kultu płodności i wiosennego budzenia się życia, połączonego z kultem zmarłych. Znaleziskami o podobnym charakterze są dzbany z kolankowato zgiętymi uchami. Wewnątrz ucha przebiega kanalik sięgający do wnętrza naczynia. Egzemplarze takich naczyń odkryto na cmentarzyskach w Garwolinie,²⁶ stan. 1, oraz w Niecieplinie²⁷. Interesująco w tym kontekście przedstawia się także znalezisko misy ze znakiem krzyża pochodzące z cmentarzyska w Sulbinach.²⁸ To co powiedziano oznaczałoby, że niektóre naczynia pełniły ważną rolę w obrzędowości wsi. Wydaje się, że duży procent naczyń zanim trafiła na cmentarzyska w charakterze popielnic i przystawek, była wcześniej użytkowana gospodarczo na prądziejowej wsi. Zwyczaj powtórnego przystosowywania różnego typu naczyń do celów pogrzebowych ilustrują znaleziska z cmentarzyska kultury grobów kloszowych w Sulbinach²⁹. Stwierdzono celowe odtrącenie uch popielnic i niektórych uch naczyń służących jako przystawki. Wcześniejsze użytkowanie w celach gospodarczych sugerują też ślady starcia den wielu naczyń pochodzących z cmentarzyska w Maciejowicach,³⁰ stan. 1. Oprócz różnego rodzaju naczyń

23 B. Kostrzewski, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, 1954, t. IV, s. 260 - 261.

24 A. Andrzejowska, *Cmentarzysko grobów kloszowych w Sulbinach, woj. siedleckie*, „*Wiadomości Archeologiczne*”, 1984 - 88, t. XLIX, z. 1, s. 129.

25 A. Niewęglowski, *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, „*Wiadomości Archeologiczne*”, 1964, t. XXX, z. 3 - 4, s. 230 - 233.

26 Ibidem, s. 232.

27 R. Kozłowska, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Niecieplinie, pow. Garwolin*, „*Materiały Starożytne*”, 1958, t. IV, s. 360.

28 M. Andrzejowska, op. cit., s. 129.

29 Ibidem, s. 129.

30 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 176.

garncarze wykonywali także inne rodzaje przedmiotów. Ich przykładem jest lejkowaty wyrób gliniany przypominający kształtem dzwonek odkryty w Garwolinie,³¹ stan. 1. Taka interpretacja jest możliwa wskutek informacji właściciela pola, który stwierdził, że w jednej z wyoranych przez siebie popielnic znalazł dzwonek z brązu, podobny do glinianego okazu. Innym przykładem jest grzechotka poduszkowata, niestety słabo zachowana, pochodząca z cmentarzyska kultury łużyckiej w Maciejowicach³², stan. 1. Przechodząc do omówienia form naczyń i ich zdobnictwa należy mieć na uwadze na początku zarysowane zastrzeżenia. Bardzo liczną kategorię stanowią formy, które można określić mianem garnków.³³ W materiale jakim dysponujemy możemy wyróżnić formy naczyń dwustożkowatych, wazowatych, amfory, naczynia o esowatym profilu, naczynia beczułkowate, puchary, flaszki z kryzą. Nadto różnego rodzaju misy, kubki i czerpaki. Wyrabiano także talerze krążkowe, funkcjonujące również w literaturze pod nazwą placzków. Znaleźiska tego rodzaju naczyń pochodzą z zespołu osadniczego kultury łużyckiej w Maciejowicach³⁴. Także sposoby zdobienia są bardzo różnorodne. Możemy wyróżnić kilka podstawowych technik ornamentacyjnych, a mianowicie: rycie, klucie, wykonywanie ornamentyki przy użyciu stempelków oraz naklejanie elementów plastycznych. W niektórych wypadkach daje się zauważyć, że ornament na naczyniu glinianym jest naśladownictwem sposobu zdobienia naczyń szklanych.³⁵ Reasumując powyższe uwagi na temat garncarstwa, należy w świetle przytoczonych materiałów stwierdzić, że mamy do czynienia z bardzo szerokim asortymentem wyrobów i różnorodnymi sposobami ich wykańczania. Wyroby garncarskie pełniły ponadto zróżnicowane funkcje od gospodarczych, poprzez stołowe do obrzędowych. Odgrywały więc ważną rolę w życiu pradziejowej wsi. Pomimo różnorodności form wyrobów nie wydaje się jednak aby miała miejsce wśród garncarzy jakaś ścisła specjalizacja warsztatowa. Należy sądzić, że konkretny wytwórca był w stanie wykonać różnorodne typy naczyń. Naczynia nie stanowiły, poza nielicznymi wyjątkami, przedmiotów importowanych. Zdecydowaną ich większość z pewnością wykonywano na miejscu.

Kowalstwo. Przechodząc do omówienia tego działu wytwórczości należy stwierdzić, że zaznacza on swoją obecność nie tyle z chwilą pojawienia się metali na naszych ziemiach, ile z momentem ich upowszechnienia się. Dopiero

31 A. Niewęglowski, op. cit., s. 232.

32 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 174.

33 Opuszczam szczegółowe dane dotyczące lokalizacji znalezisk. Wymuszałoby to podawanie dużej liczby niewiele wnoszących tu informacji.

34 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 170 i 176.

35 I. Dąbrowska, op. cit., s. 285.

36 I. Dąbrowska, op. cit., s. 287 - 294.

szersza dostępność metali i umiejętność ich lokalnej obróbki przynosi rozwój tej dziedziny wytwórczości. Przedstawiając wyroby kowalskie opieram się głównie na zabytkach pochodzących ze zbadanych późnolateńskich i wczesnorzymskich cmentarzysk (należących do kultury przeworskiej) w Osiecku³⁶, Masowie³⁷, Niecieplinie³⁸ oraz Garwolinie³⁹, stan. 1. Dokonany w pracy wybór jest warunkowany stanem badań. Obfitość zabytków metalowych na tychże stanowiskach wynika też ze zwyczaju bogatego wyposażania grobów panującego w kulturze przeworskiej. Sporą liczbę interesujących nas zabytków w porównaniu do innych cmentarzysk kultury łużyckiej z Mazowsza notujemy także w Maciejowicach⁴⁰, na stan. 1. Stosunkowo nieliczne zabytki metalowe odkryto nadto na późnorzymskim cmentarzysku kultury wielbarskiej w Goździku⁴¹, stan. 1, oraz wczesno i środkowolateńskim cmentarzysku kultury grobów kloszowych w Sulbinach⁴². Należy więc podkreślić, że niniejsze uwagi oddają głównie obraz kowalstwa w okresie późnolateńskim i wczesnorzymskim. W zachowanym materiale dominują przedmioty wykonane z żelaza, rzadziej spotykamy wyroby z brązu. Zaczniemy od omówienia tych pierwszych. Bardzo liczną grupę takich wyrobów stanowią elementy uzbrojenia. W wyniku badań na omawianych stanowiskach odkryto dotąd cztery miecze. Jeden egzemplarz pochodzi z cmentarzyska w Niecieplinie⁴³. Odkryto go razem z fragmentami okuć pochwy. Trzy pozostałe jednosieczne egzemplarze pochodzą z nekropolii w Masowie⁴⁴. Licznymi znaleziskami są metalowe elementy tarczy, do których należą umba⁴⁵, imacze i toki⁴⁶. Równie licznie zachowały się groty włóczni i oszczepów. Inne mobilia należące do kategorii wyposażenia jeździeckiego reprezentowane są przez ostrogi. Oprócz elementów uzbrojenia dysponujemy bogatym asortymentem narzędzi i przyborów toaletowych. Tę grupę zabytków reprezentują znaleziska nożyc, noży - w tym egzem-

37 J. Gurba, op. cit., s. 303.

38 R. Kozłowska, op. cit., s. 354-359.

39 A. Niewęglowski, op. cit., s. 229-233.

40 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka-Urban, op. cit., s. 170.

41 A. Niewęglowski, op. cit., s. 235.

42 M. Andrzejowska, op. cit., s. 127-128.

43 R. Kozłowska, op. cit., s. 358.

44 J. Gurba, op. cit., s. 303; tenże, *Grób wojownika z późnego okresu lateńskiego z Masowa w pow. garwolińskim*, „Przegląd Archeologiczny”, 1954-56, t. X, s. 326-331.

45 *Umbo* jest terminem używanym przez archeologów na określenie metalowej tarczki lub występu pośrodku płaszczyzny tarczy. Stanowiło element wzmacniający tarcz drewnianych i skórzanych, służyło także do osłony nadgarstka. W przypadku materiału wykopaliskowego umbo, niejednokrotnie z przymocowanym od wewnątrz imaczem oraz okuciami brzęgu, stanowi jedyny materialny ślad tarczy.

46 Zrezygnowano z podawania szczegółowej lokalizacji w przypadku większości przedmiotów z uwagi na ich dużą liczbę. Oznaczałoby to niepotrzebne dublowanie informacji.

plarze pochodzące z Masowa⁴⁷ mają zachowany trzpień do rękojeści. Występują także igły i szydła. Z innych przedmiotów można wymienić odkrytą pojedynczo brzytwę. Pozostałościami po takich przedmiotach jak skrzynki i szkatułki są liczne okucia. Zachowały się ponadto zamki i klucze do szkatulek. Kolejną grupę zabytków tworzą ozdoby i części stroju. Najlichnieszą kategorią zabytków tej grupy są różnorodne fibule służące do spinania odzieży i mogące też pełnić rolę ozdób. Licznymi znaleziskami są także metalowe części pasów takie jak sprzączki, ich zakończenia i różnorodne okucia. Ciekawym znaleziskiem są klamry do pasa używane przez ludność przed pojawieniem się sprzączek. Odkryto je np. na cmentarzysku w Masowie⁴⁸. Przedmiotami równie często rejestrowanymi są szpile, mogące służyć do spinania włosów lub do innych celów. W jednym z grobów w Maciejowicach⁴⁹, stan. 1, odkryto fragment bransolety. Pozostałe przedmioty reprezentują różnego rodzaju nity i gwoździe. Znacznie mniej liczne są wyroby wykonane z brązu. Mamy tu głównie do czynienia z ozdobami takimi jak: fibule, szpile, bransolety, wisiorki, kolczyki, paciorki, pierścionki. Znaleziskiem pozbawionym niestety kontekstu kulturowego jest nagolennik z pochodzący Franciszkowa⁵⁰, wykonany z dwóch zwójów litej sztaby z brązu. Z innych przedmiotów często zachowanych w sposób niekompletny są: kółka z drutu, zgięte pętlowato pręty, taśmy i nity. Mamy więc do czynienia z szerokim asortymentem wyrobów kowalskich. Nie dysponujemy natomiast bezpośrednimi źródłami obrazującymi technikę ich wyrobu. Wiadomo jednak, że wchodzi tu w grę odlewanie w przygotowanych formach lub kucie na zimno⁵¹ (ta technika jest notowana np. na Słowiańszczyźnie) i na gorąco. Więcej możemy powiedzieć o sposobie zdobienia wyrobów. W materiale jakim dysponujemy najczęściej występuje zdobienie ornamentem punktowym, wykonanym przy pomocy puncy. Ta technika ornamentacyjna jest czytelna na nożach odkrytych w Niecieplinie⁵², a ponadto na grotach włóczni pochodzących z Garwolina⁵³, stan. 1. Również niektóre narzędzia jak noże pochodzące z Garwolina⁵⁴ stan. 1, okucie szkatułki i bransoleta odkryte w Nie-

47 J. Gurba, *Cmentarzysko lateńsko - rzymskie w Masowie, pow. Garwolin, badane w 1953 r.*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1954, t. XX, z. 3, s. 303.

48 Ibidem, s. 303.

49 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 170.

50 J. Kostrzewski, *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, „Przegląd Archeologiczny”, 1962, t. XV, s. 20 i 33; T. Węgrzynowicz, *Kultura łżycka na wschodnim Mazowszu i Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1973, t. II, s. 115.

51 K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, Warszawa 1967, t. I, s. 375.

52 R. Kozłowska, op. cit., s. 357.

53 A. Niewęglowski, op. cit., s. 230.

54 Ibidem, s. 230.

cieplinie⁵⁵, noszą ślady zdobienia ornamentem punktowym wybijanym tłoczkiem. Mamy również dowód, że stosowano metodę wytrawiania kwasem. Jest ona czytelna na grocie pochodzącym z cmentarzyska w Garwolinie⁵⁶, stan. 1. Pewnego rodzaju techniką zdobniczą było również tordowanie, tj. skręcanie drutu z którego wykonano przedmiot, wokół własnej osi. W ten sposób wykonano szpile pochodzące z cmentarzyska w Niecieplinie⁵⁷ i Osiecku⁵⁸ oraz kółko pochodzące z Maciejowic⁵⁹, stan. 1. Bogato zdobiono także fibule, zarówno egzemplarze żelazne, jak i brązowe. W kilku wypadkach, w materiale pochodzącym z Garwolina⁶⁰, stan. 1, mamy przykład zdobienia srebrną inkrustacją umieszczoną w rowkach kabłąka i główki fibul. Innym przykładem użycia szlachetnych metali przy produkcji wyrobów jest okucie pasa platerowane srebrem, odkryte na cmentarzysku w Goździku⁶¹, stan. 1. Reasumując, poziom wytwórczości ówczesnych kowali należy uznać za dosyć wysoki. Mimo szerokiego asortymentu wyrobów nie można raczej mówić o ścisłej specjalizacji w dziedzinie wytwórczości choć np. w jednym z grobów na cmentarzysku w Garwolinie⁶², stan. 1, odkryto dwie niekompletne fibule, stopiony fragment brązu oraz dużą liczbę różnych sprężyn do zapinek. Odkrycie nasuwa przypuszczenie, że mamy tu do czynienia z zachowaną częścią warsztatu wytwórcy zapinek, który był członkiem lokalnej społeczności. Trudno jest jednak z całą pewnością stwierdzić, że wykonywał on tylko zapinki. Ścisła specjalizacja pociągałaby za sobą konieczność istnienia co najmniej kilku warsztatów kowalskich w ramach jednej wsi, a także licznej grupy społecznej zajmującej się tym rzemiosłem, co nie wydaje się prawdopodobne. Cechą charakterystyczną wiejską wytwórczość jest z reguły niski poziom specjalizacji i wykonywanie wielu, pokrewnych przedmiotów w ramach jednego warsztatu⁶³. Uzasadnione jest więc stwierdzenie, że ówcześni kowale w bardzo dużej mierze zaspokajali potrzeby mieszkańców wsi. W świetle tych uwag nie wydaje się np. aby w szczególności broń była przedmiotem importu na dużą skalę. Jej miejscową produkcję potwierdza fakt masowego występowania tychże przedmiotów na cmentarzyskach, w tym na ubogo wyposażonych, z jakimi mamy do czynienia

55 R. Kozłowska, op. cit., s. 356.

56 A. Niewęglowski, op. cit., s. 230.

57 R. Kozłowska, op. cit., s. 356.

58 I. Dąbrowska, op. cit., s. 291.

59 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 171.

60 A. Niewęglowski, op. cit., s. 233 - 234.

61 A. Niewęglowski, *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1983, t. XXXV, s. 146.

62 A. Niewęglowski, *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1964, t. XXX, z. 3 - 4, s. 234.

63 W. Paprocka, op. cit., s. 249.

na terenie omawianego powiatu. Naturalnie niektóre gotowe wyroby były przedmiotem importu, lecz te zabytki omówione zostaną niżej, przy okazji kwestii kontaktów handlowych.

Obróbka kamienia. Ten dział wytwórczości obejmuje głównie produkcję przedmiotów wykonanych z różnych odmian krzemienia takich jak: czekoladowy, jurajski, bałtycki czy świeciechowski. Wykorzystywano także i inne rodzaje skał np. granit, piaskowiec, amfibolit czy bazalt, gdy chodziło o wykonanie narzędzi o dużej twardości. Z kamienia wykonywano nadto narzędzia wykorzystywane do przeróbki zboża. Tę grupę wytworów reprezentują rozcieracze, fragmenty żaren i podkładek. Zabytki te zostały odkryte np. na osadzie kultury łużyckiej w Maciejowicach⁶⁴, stan. 2. Z wymienionego stanowiska pochodzi także fragment wapiennej formy odlewniczej, służącej zapewne do produkcji szpil⁶⁵. Wśród wielu rodzajów narzędzi będących wówczas w użyciu możemy wymienić: ryłce, skrobacze, przekłuwacze, mikrociósak, grocik i dłuto, odkryte również na osadzie w Maciejowicach⁶⁶, stan. 2. Liczną kategorię znalezisk stanowią toporki i siekiery krzemienne, których egzemplarze pochodzą ze stanowisk w Woli Łaskarskiej⁶⁷, Woli Rębkowskiej⁶⁸, z okolic Żelechowa⁶⁹ i z grobów kultury amfor kulistych w Rębkowie - Parcelach⁷⁰. Ponadto narzędzia wykonane w technice wiórowej odkryto w Kochowie⁷¹, razem z fragmentem trójkątnego grocika. Jak widzimy kamień miał szerokie zastosowanie w wielu dziedzinach gospodarki wiejskiej, a krzemieniarstwo było jedną z podstawowych gałęzi ówczesnej wytwórczości. Obróbka kamienia była w szczególności domeną społeczności rolniczo - hodowlanych okresu neolitu. Wprowadzenie do użytku przedmiotów wykonanych z brązu, a następnie żelaznych, wpływało na stopniowe ograniczenie posługiwania się narzędziami lub elementami uzbrojenia wykonanymi z krzemienia. Uprawniony wydaje się jednak wniosek o niezupełnym wyeliminowaniu użytkowania narzędzi tego

64 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 176.

65 Ibidem, s. 176.

66 Ibidem, s. 176.

67 J. Głosik, *Wola Łaskarska, pow. Garwolin*, „Z otchłani wieków”, R. XXXI, 1965, z. 1, s. 53; tenże, *Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963 - 70*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1975, t. III, s. 463.

68 J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973 - 1976*, „Materiały Starożytne i wczesnośredniowieczne”, 1983, t. V, s. 257.

69 Ibidem, s. 259.

70 K. Salewicz, *Bogato wyposażone groby kultury amfor kulistych z Rębkowa - Parcel w pow. garwolińskim*, „Z otchłani wieków”, R. XII, 1937, s. 80 - 81; S. Nosek, *Kultura amfor kulistych na Lubelszczyźnie*, „Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska, Sectio F”, 1950, vol. V, s. 91 - 92; E. Kempisty, *Kultura amfor kulistych na Mazowszu i Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1971, t. I, s. 13.

71 J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973 - 1976*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1983, t. V, s. 240.

rodzaju. Poświadcza to wykorzystywanie sierpów z wkładkami krzemiennymi przy sprzęcie zbóż aż po wczesną epokę żelaza⁷². Zwraca się także uwagę na większe znaczenie krzemieniarstwa np. we wschodnich grupach kultury łużyckiej, które okupowały obszar omawianego powiatu, co można potraktować nie tylko jako element reliktowy, lecz odbicie niepośledniej roli krzemienia w obrzędowości. Zabytki krzemienne występują bowiem w wielu grobach na cmentarzysku kultury łużyckiej w Maciejowicach⁷³, stan. 1, często towarzysząc przedmiotom metalowym. Można na tej podstawie sądzić, że mają charakter szczególnych darów grobowych. Nadal prowadzono także górnictw eksploatację krzemienia⁷⁴. Znaleźskami zabytków krzemiennych dysponujemy też z młodszych chronologicznie stanowisk. Występują one wśród zabytków pochodzących z cmentarzysk kultury przeworskiej w Niecieplinie⁷⁵ i Osiecku⁷⁶. Odkryto tam bowiem po jednym egzemplarzu krzemiennego krzesiwa o prostokątnym przekroju i rozszerzonych końcach. Mamy tu więc do czynienia z bardzo długotrwałą formą zabytku, ponieważ podobne egzemplarze były jeszcze w użyciu w początkach XX wieku na Polesiu i Małorusi⁷⁷.

Tkactwo. Posiadamy bardzo nieliczne pozostałości istnienia tego działu gospodarki na wsi. Praktycznie dysponujemy jedynie znaleziskami glinianych przęślików tkackich pochodzącymi z cmentarzysk rzymskich w Osiecku⁷⁸ i Goździku⁷⁹, stan. 1, oraz cmentarzysk lateńsko - rzymskich w Masowie⁸⁰ i Niecieplinie⁸¹. Przęśliki składano do grobu być może wraz z drewnianymi wrzecionami. Odkrywane są z reguły w grobach określanych jako kobiece. Możemy więc z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że tkactwo było zajęciem wyłącznie kobiet. Lecz przęśliki aczkolwiek rzadko występują także w grobach zawierających broń, uważanych za pochówki mężczyzn. Przykładem jest grób nr 75 ze wspomnianego cmentarzyska w Masowie⁸², gdzie tego rodzaju zabytek występuje odkryto razem z mieczem. Powyższa sytuacja jest

72 J. K. Kozłowski, P. Kaczanowski, *Najdawniejsze dzieje ziem polskich (do VII w.)*, Kraków 1998, s. 160.

73 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 171.

74 H. Lech, J. Lech, *Górnictwo krzemienia w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. Badania uroczyska „Zełe” w Wierzbicy, woj. radomskie*, [w:] *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, J. Lech, D. Piotrowska (red.), Warszawa 1997, s. 95 - 113.

75 R. Kozłowska, op. cit., s. 357.

76 I. Dąbrowska, op. cit., s. 288.

77 J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań 1949, s. 144.

78 I. Dąbrowska, op. cit., s. 286.

79 A. Niewęgłowski, *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goździku, gm. Borowie, woj. Siedlce*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1983, t. XXV, s. 140 i 150.

80 J. Gurba, op. cit., s. 303.

81 R. Kozłowska, op. cit., s. 357.

82 J. Gurba, op. cit., s. 303.

różnie interpretowana przez badaczy, m.in. jako wynik określonych, obowiązujących zwyczajów grzebalnych. Niestety nie zachowały się pozostałe elementy wyposażenia warsztatu tkackiego. Jak należy sądzić wykonano je z materiałów organicznych, łatwo ulegających rozpadowi.

Obróbka kości, drewna i skór. Na temat tych działów przemysłu wiejskiego dysponujemy skąpyimi informacjami. Przedmiotem obróbki były w tym wypadku materiały organiczne, które nie dochowały się do naszych czasów. Z obróbką kości związane są znaleziska kościanej szpili i kościanego paciorka pochodzących z cmentarzyska w Maciejowicach⁸³, stan. 1, a nadto kościanych grzebieni odkrytych na cmentarzyskach w Osiecku⁸⁴ i Goździku⁸⁵, stan. 1. Grzebienie wykonane zostały z jednej płytki kościanej o półkolistym grzbiecie i wielokątnie ścinanych krawędziach, lub z trzech płytek połączonych poprzecznie brązowymi nitami. Zostały ozdobione głęboko rytymi rowkami i małymi kółkami. W jednym z grobów na stanowisku w Osiecku⁸⁶ odkryto ponadto niewielki fragment jednostronnie obrobionej kości, będącej prawdopodobnie półfabrykatem. W materiale jakim dysponujemy mamy bardzo niewiele bezpośrednich dowodów na istnienie rzemiosł związanych z obróbką drewna takich jak stolarstwo, ciesielstwo, bednarstwo czy kołodziejstwo. Jednak braku rzemieślników zajmujących się obróbką drewna na wsi trudno jest sobie wyobrazić i to z kilku powodów. Przekonanie o szerokim zastosowaniu drewna znajduje swoje uzasadnienie nie tyle w znanych, choć bardzo nielicznych pozostałościach wytworów drewnianych - jedynie w dwóch grobach na cmentarzysku późnorzymskim w Goździku⁸⁷, stan. 1, odkryto resztki zbutwiałego drewna stanowiące prawdopodobnie pozostałość skrzynek - ile raczej w pośrednich przesłankach. Drewno stanowiło podstawowy surowiec dla budownictwa mieszkalnego i gospodarczego, główny składnik produkowanych narzędzi, broni, sprzętów związanych z gospodarstwem i transportem. Ponadto wykorzystywano je jako paliwo nie tylko na użytek domowy, lecz także przy produkcji hutniczej, kowalskiej, garncarskiej i wielu innych. Widzimy więc jak poważną rolę pełniło drewno i jego obróbka w życiu wsi. Z całą pewnością można założyć, że z drewna wykonywano także skrzynki i szkatułki, których okucia zachowały się w materiale archeologicznym. Podobne rozumowanie w oparciu o przesłanki pośrednie jest uzasadnione w przypadku obróbki skór. O jej istnieniu świadczą zachowane narzędzia, jak np. szydła. Posługiwano się nimi do przekłuwania skór i gorzej wyprawionych futer. Ze skór sporządzano zapewne też takie elementy stroju jak pasy rzemienne, będące częścią stroju zarówno męskiego

83 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 171.

84 I. Dąbrowska, op. cit., s. 292.

85 A. Niewęglowski, op. cit., s. 150.

86 I. Dąbrowska, op. cit., s. 292.

87 A. Niewęglowski, op. cit., s. 140 - 141.

jak i kobiecego. O ich niewątpliwej obecności świadczą licznie odkrywane metalowe sprzączki.

Pożywienie ludzi zamieszkujących wsie, jak wynika z przeprowadzonych badań⁸⁸, prezentowało się na co dzień dosyć skromnie, a w czasie postów czy przednówka wręcz ubogo. Jedynie w czasie świąt odżywiano się nieco bogaciej. Nie mamy wprawdzie bezpośrednich dowodów w materiałach, na poparcie tej hipotezy, lecz trudno jest przyjąć aby w pradžiejach sytuacja przedstawiała się inaczej. Należy więc sądzić, że tylko w wyjątkowych momentach życia pradžiejowej wsi spożywano wykwintniejsze potrawy. Powodem ku temu mogły być obrzędy związane z chowaniem zmarłych, zaślubinami, obrzędami o charakterze religijnym, itp. Należy oczywiście pamiętać o zróżnicowaniu możliwości pomiędzy poszczególnymi jednostkami. Osobnicy bardziej zasobni materialnie lub o większym znaczeniu społecznym mogli odżywiać się lepiej niż ubożsi i mniej znaczący uczestnicy lokalnej społeczności.

Mimo dużej samowystarczalności gospodarczej mieszkańców zamieszkujących wieś w pradžiejach, co jest zasadniczo także cechą kultury tradycyjnej⁸⁹, nie wszystkie wyroby zaspokajające potrzeby można było wytworzyć na miejscu. Czynnikiem decydującym o ich zaimportowaniu mógł być brak lokalnie występującego surowca. Często też wykonanie określonych przedmiotów przekraczało możliwości miejscowych wytwórców. Istniała wobec tego konieczność ich pozyskania drogą wymiany z mieszkańcami innych ziem. Dowodem na to są zabytki zamiejscowej proveniencji, odkrywane przeważnie na cmentarzyskach. Mają one zróżnicowaną postać poczynając od gotowych wyrobów, jak np. paciorki szklane odkryte na osadzie kultury łużyckiej w Goździku⁹⁰, stan. 1, na cmentarzyskach z okresu rzymskiego: w Osiecku⁹¹, Masowie⁹², oraz w Goździku⁹³, stan. 1, a także paciorki bursztynowe oraz z kamienia półszlachetnego odkryte na tym ostatnim stanowisku⁹⁴. W odniesieniu do paciorków z bursztynu nie można wykluczyć także ich wykonania na miejscu. Wśród przedmiotów, które należy uznać za import spotykamy także niewielkie stopione fragmenty szkła pochodzące z cmentarzysk późnolateńskich i wczesnorzymskich w Masowie⁹⁵, Garwolinie⁹⁶, stan. 1 oraz z cmentarzyska późnorzym-

88 A. Kowalska - Lewicka, Z. Szromba - Rysowa, *Pożywienie*, [w:] *Etnografia Polski, Przemiany kultury ludowej*, M. Biernacka, B. Kopczyńska - Jaworska, A. Kutrzeba - Pojnarowa, W. Paprocka (red.), Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1976, t. I, s. 354 - 357.

89 W. Paprocka, op. cit., s. 247 - 250.

90 A. Niewęglowski, *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1964, t. XXX, s. 234.

91 I. Dąbrowska, op. cit., s. 291 - 292.

92 J. Gurba, op. cit., s. 303.

93 A. Niewęglowski, op. cit., s. 235.

94 Ibidem, s. 235.

95 J. Gurba, op. cit., s. 303.

96 A. Niewęglowski, op. cit., s. 230.

skiego w Goździku⁹⁷, stan. 1. Sprowadzano także surowiec i półsurowiec do wykonania konkretnych przedmiotów już na miejscu. Świadczą o tym odkryte fragmenty bursztynu pochodzące z cmentarzyska późnolateńskiego i rzymskiego w Masowie⁹⁸, siekierki z krzemienia pasiastego odkryte w grobach kultury amfor kulistych w Rębkowie - Parcelach⁹⁹, siekierka na stanowisku kultury pucharów lejkowatych z okolic Żelechowa¹⁰⁰, oraz siekierka wykonana z krzemienia świeciechowskiego odkryta na stanowisku w Woli Łaskarzewskiej¹⁰¹. W przypadku siekierek krzemiennych nie możemy jednak wykluczyć, że dostały się tu już jako gotowe wyroby. Jak wykazują analizy metalograficzne, przedmiotem importu mogło być również żelazo. Zabytki metalowe odkryte w trakcie badań na cmentarzysku kultury grobów kloszowych w Sulbinach¹⁰² wykonane zostały z metalu o strukturze wskazującej na związki z ośrodkiem hutniczym znajdującym się w Górach Świętokrzyskich¹⁰³. Produkcja żelaza w tym rejonie sięga prawdopodobnie swoimi początkami okresu halsztackiego, na co mogłyby wskazywać wyniki badań zabytków metalowych kultury łużyckiej¹⁰⁴. Jest to wprawdzie kwestia otwarta przy obecnym stanie badań¹⁰⁵. O tym jednak, że związki łączące mieszkańców powiatu garwolińskiego z wymienionym obszarem były nieprzypadkowe i trwałe, mimo zmian populacyjnych jakie się dokonywały na przestrzeni długiego czasu, potwierdza informacja, jaką uzyskano w trakcie prowadzonych w 2001 roku badań etnograficznych. Zdaniem informatora młyn wietrzny należący do Kazimierza Bombińskiego w Górkach został zbudowany przez budowniczego pochodzącego z rejonu Gór Świętokrzyskich, i ze sprowadzonego stamtąd surowca¹⁰⁶. Poza surowcem żelaznym mamy także wyroby z tego metalu wykonane zapewne na innych obszarach, a tu sprowadzone jako produkt finalny. Przykładem tego są

97 Ibidem, s. 236.

98 J. Gurba, op. cit., s. 303.

99 K. Salewicz, op. cit., s. 80 - 81; A. Nosek, op. cit., s. 91 - 92; E. Kempisty, op. cit., s. 13.

100 J. Głosik, op. cit., s. 259.

101 J. Głosik, *Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963 - 70*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1975, t. III, s. 463.

102 M. Andrzejowska, op. cit., s. 109 - 138.

103 J. Piaskowski, *Metaloznawcze badania przedmiotów żelaznych z cmentarzysk kultury grobów kloszowych na terenie Mazowsza*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1975, t. XL, z. 1, s. 68 - 69; 75 - 81.

104 J. Piaskowski, *Zagadnienie początków hutnictwa żelaznego na ziemiach Polski*, „Przegląd Archeologiczny”, 1968/70, t. XIX/XX, s. 47 - 48.

105 Koncepcja J. Piaskowskiego dotycząca istnienia ośrodka hutniczego w rejonie Gór Świętokrzyskich już w okresie halsztackim nie przyjęła się np. Z. Bukowski, *Najstarsze znaleziska przedmiotów żelaznych w środkowej Europie a początki metalurgii żelaza w kulturze łużyckiej*, „Archeologia Polski”, 1981, t. XXVI, z. 2, s. 383.

106 Niepublikowane badania prowadzone przez W. Baranowskiego i A. Lecha z Katedry Etnologii UŁ, w których uczestniczył autor niniejszej pracy.

jednosieczne miecze pochodzące z Masłowa¹⁰⁷. Miejsce wytwarzania tego rodzaju zabytków stanowił obszar Pomorza. Podobnie rzecz się przedstawia w wypadku nagolennika z Franciszkowa¹⁰⁸. Prezentuje on tzw. typ stanomiński, produkowany na obszarze Kujaw.

Z problemem występowania importów wiąże się kwestia kontaktów mieszkańców wsi ze światem zewnętrznym. Istniały z całą pewnością lokalne powiązania międzywioskowe, polegające na kontaktach pomiędzy jednostkami, mające bardzo zróżnicowany charakter. Biorąc pod uwagę przytoczone wyniki analiz metalograficznych możemy stwierdzić istnienie kontaktów także z innymi, dalszymi regionami, np. z obszarami świętokrzyskimi, oraz z rejonami Pomorza i Kujaw. Ustalenie proveniencji niektórych importów, np. paciorków szklanych z cmentarzyska w Osiecku¹⁰⁹, które pochodzą z okolic dolnego Renu, jest udokumentowaniem dalekosiężnych kontaktów z nieraz bardzo odległymi regionami i bardziej zaawansowanymi kręgami cywilizacyjnymi, np. ze światem rzymskim. Problemu wytwarzania dóbr konsumpcyjnych i ich dystrybucji nie można jednak traktować tylko w kategoriach ekonomicznych. Wymiana w szeroko rozumianym okresie pradziejowym nastawiona była nie tyle na osiągnięcie zysku ekonomicznego, ile opierała się na zasadzie wzajemności¹¹⁰. Taką właśnie optykę zapoczątkowały badania B. Malinowskiego¹¹¹ prowadzone nad obrzędową wymianą funkcjonującą wśród mieszkańców wysp Trobrianda. Później w swoich pracach rozwinął ją M. Mauss¹¹², formułując pojęcie "ducha daru". Wydaje się więc uzasadnione stwierdzenie, że również w okresie pradziejowym wymiana łączyła w sobie aspekt społeczny i ekonomiczny. Traktowanie wymiany, określanej często mianem handlu, wyłącznie w aspekcie ekonomii prowadzi do nieporozumień jaką byłaby próba doszukiwania się wyodrębnionej społecznie grupy kupców i próba wytłumaczenia tylko w taki sposób obecności importów.

Stosunkowo skąpe przesłanki, co jest wynikiem aktualnego stanu badań, posiadamy na temat budownictwa i przestrzennego rozplanowania pradziejowej wsi na obszarze omawianego powiatu. Praktycznie musimy w dużym stopniu oprzeć się na danych pochodzących z osad: w Maciejowicach¹¹³, stan. 2 i w

107 J. Gurba, *Grób wojownika z późnego okresu lateńskiego z Masowa w pow. garwolińskim*, „Przegląd Archeologiczny”, 1954 - 56, t. X, s. 329 - 330.

108 J. Kostrzewski, *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, „Przegląd Archeologiczny”, 1962, t. XV, s. 20 i 33.

109 I. Dąbrowska, op. cit., s. 291 - 292.

110 J. Ostojca - Zagórski, *Rola wymiany w pradziejach Europy Środkowej (na przykładzie epoki brązu)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1992, t. LX, nr 2, s. 119 - 135.

111 B. Malinowski, *Ogrody koralowe i ich magia*, Warszawa 1987.

112 M. Mauss, *Socjologia i antropologia*, Warszawa 1973, s. 211 - 421.

113 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 174.

Goździku¹¹⁴, stan. 1. Odkryto tam dziewięć jam i sześć obiektów stanowiących prawdopodobnie ich dna. Wypełnisko obiektów interpretowanych jako jamy stanowi brunatno-szara, szara, i zawierająca węgielki drzewne czarna próchnica. Na inwentarz składają się fragmenty ceramiki, krzemienie, bryłki polepy i kości zwierzęce. Odkryto także kilka uszkodzonych przedmiotów kamiennych, które można uznać za odpadki produkcyjne. Nadto mamy także pozostałości paleniska. Tworzyły je duży podłużny kamień oraz trzy warstwy mniejszych kamieni noszących ślady częściowego przepalenia. Cztery inne obiekty to pozostałości słupów, z których jeden możemy uznać za wbity w podłoże, a pozostałe za wkopane. Jamy podobne do wyżej omówionych wystąpiły także na wielokulturowej osadzie w Goździku¹¹⁵, stan. 1, odkrytej przy okazji badań na tamtejszym cmentarzysku. Na podstawie ich znacznej głębokości nie można wykluczyć, że mamy tu do czynienia ze studniami¹¹⁶. Byłoby to odbicie procesu stopniowego uniezależniania się od zmian poziomu wód i zbliżenia źródła wody do zabudowań wsi. Efektem tego jest położenie wsi nawet znacznym oddaleniu od cieków wodnych w czasach nowożytnych i współczesnych. Oprócz jam natrafiono na ślady konstrukcji słupowej z piecem, zapewne kopułkowym. W obrębie stanowisk leżących na obszarze omawianego powiatu, jak wyżej zaznaczono, nie zadokumentowano jak dotąd żadnych pozostałości zabudowy o mieszkalnym lub gospodarczym charakterze. Jednakże na podstawie dotychczas pozyskanych źródeł archeologicznych z obszaru ziem polskich możemy stwierdzić, że wznoszono budynki o konstrukcji wyłącznie drewnianej. Były to budowle zarówno typu naziemnego o konstrukcji słupowej, jak i zagłębione w ziemię tzw. półziemianki. Określenie obszaru zajmowanego przez wieś w pradziejach może mieć tylko przybliżony charakter. Autorzy badań w Maciejowicach wielkość osady ludności kultury łużyckiej szacują na kilka hektarów¹¹⁷.

Z istnieniem stanowisk archeologicznych jest związany cały szereg funkcjonujących nazw lokalnych, które zostały utrwalone w literaturze archeologicznej. Obszar położenia stanowiska, jest niejednokrotnie określony przez miejscową nazwę, jak np.: "Kopiec"¹¹⁸, "Pod Gruszką"¹¹⁹, "Podbielna Góra"¹²⁰, "Biała Góra"¹²¹. Nazewnictwo nie wynika tu jednakże z faktu znajdowania w tych miejscach zabytków, ale raczej przyświeca jej ujęcie topograficzno - funk-

114 A. Niewęgłowski, op. cit., s. 234.

115 Ibidem, s. 234.

116 Ibidem, s. 234.

117 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 174.

118 M. Gądzikiewicz, *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, „Wiadomości Archeologiczne”, 1954, t. XX, z. 2, s. 144.

119 Ibidem, s. 145.

120 I. Dąbrowska, op. cit., s. 255.

121 J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973 - 1976*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, 1983, t. V, s. 240.

cjonalne. Podobnie na innych obszarach, utrwaliło się lokalne nazewnictwo takie jak: "Klimkowizna", "Bryłowszczyzna", "Koziówki", włączone jako człony składowe nazw stanowisk archeologicznych, np. Lutomiersk - Koziówki. Jest to ciekawy aspekt etnograficzny współczesnych badań archeologicznych. Okolicznościom przypadkowego odkrycia stanowiska archeologicznego towarzyszy niejednokrotnie wiara mieszkańców społeczności lokalnej, że w owym miejscu znajdują się skarby. Jeden z przypadkowo odkrytych, bardzo bogato wyposażonych, grobów kultury amfor kulistych w Rębkowie - Parcelach¹²² został zniszczony przed interwencją archeologa, przez właściciela pola Stanisława Głowałę, ponieważ sądził on, że znajdują się tu złote przedmioty. Czasami zdarza się także, że archeolog ma do czynienia ze śladami rabunkowej eksploracji wykopów archeologicznych, której celem jest znalezienie czegoś cennego.

Reasumując powyższe uwagi można pokusić się o kilka wniosków. Po pierwsze: biorąc pod uwagę stosunkowo ubogie wyposażenie większości grobów na omawianych w pracy cmentarzyskach i małą ilość importów, można stwierdzić stosunkowo niski poziom zamożności lokalnego społeczeństwa. W połączeniu z faktem małej urodzajności występujących tutaj gleb, można być takiego ustalenia względem badanego obszaru w zupełności pewnym. Nie przeczy temu relatywnie wysoki poziom niektórych gałęzi wiejskiej gospodarki np. kowalstwa. Porównując bowiem wyposażenie cmentarzysk z okresu rzymskiego, stanowiących tu zasadniczą bazę źródłową, z innymi leżącymi np. na Kujawach czy w Wielkopolsce, trzeba jeszcze raz stwierdzić ubóstwo rozpatrywanych. Musimy jednak zdać sobie sprawę z zależności gospodarki człowieka od uwarunkowań środowiskowych. Przeobrażenia wsi w pradziejach są bowiem procesem przebiegającym w świecie przyrody i w konfrontacji z tymże światem. W tym więc wypadku należy wskazać na istnienie ograniczeń środowiskowych i odbicia tego faktu w uzyskanym materiale. Po drugie, jak wykazano wyżej, np. przy omawianiu obróbki kamienia, zupełnie nieprzydatny wydaje się paradygmat ewolucyjny, który zakłada, że pradziejowe populacje osiągają coraz to wyższe etapy rozwoju w miarę stopniowego eliminowania żywiołowości przyrody przy użyciu coraz to lepszych narzędzi. Ponadto zakłada się, że bieg dziejów to proces ukierunkowany i zmierzający ku lepszemu bytowi, co również nie zawsze znajduje potwierdzenie w badaniach archeologicznych. Wykładnikiem tego jest analiza następujących po sobie modeli gospodarczych epoki neolitu, a mianowicie: czytelny jest początkowo etap dominacji rolnictwa, a finalnie etap dominacji hodowli¹²³. Jest to wynik dostosowy-

122 S. Nosek, op. cit., s. 91.

123 J. Kruk, *Rozwój społeczno - gospodarczy i zmiany środowiska przyrodniczego wyżyn lessowych w neolicie (4800 - 1800 BC)*, „Sprawozdania Archeologiczne”, 1993, t. XLV, s. 7 - 17.

wania się do zmian środowiskowych, a nie przechodzenia na coraz to wyższe etapy rozwojowe. Po trzecie, wydaje się uzasadnione prowadzenie dalszych badań na omawianym obszarze. Odkrywamy bowiem takie stanowiska, jak np. kompleks osadniczy w Maciejowicach¹²⁴, gdzie wyniki badań radykalnie wpłynęły na zmianę naszego sposobu patrzenia na kulturę łużycką Mazowsza, a tym samym na dzieje społeczeństwa pradziejowego analizowanego w niniejszej pracy.

124 J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, op. cit., s. 167 - 168.

Aneks

Niniejszy aneks zawiera katalog stanowisk położonych na obszarze powiatu garwolińskiego, na których wyniki badań stanowią bazę źródłową niniejszej pracy. Zawarto tu dane dotyczące: lokalizacji stanowiska, jego charakteru i przynależności kulturowej, chronologii, oraz notę bibliograficzną.

Brzuska Wola, gm. Miastków Kościelny

Cmentarzysko (?) kultury grobów kloszowych, chronologia: okres lateński.

Lit.: M. Gądzikiewicz, *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XX, 1954, z. 2, s. 134 - 173.

Franciszków, gm. Trojanów

Luźne znalezisko, kultura łużycka, chronologia: okres halsztacki D.

Lit.: J. Kostrzewski, *Skarby i luźne znaleziska metalowe od eneolitu do wczesnego okresu żelaza z górnego i środkowego dorzecza Wisły i górnego dorzecza Warty*, "Przegląd Archeologiczny", t. XV, 1962, s. 5 - 133,

T. Węgrzynowicz, *Kultura łużycka na wschodnim Mazowszu i Podlasiu*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. II, 1973, s. 7 - 126.

Garwolin, gm. loco

stan. 1: a) cmentarzysko kultury przeworskiej, chronologia: okres późnolateński i wczesnorzymski,

b) osada kultury łużyckiej, chronologia: okres halsztacki.

Lit.: A. Niewęglowski, *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XXX, 1964, z. 3 - 4, s. 229 - 245.

Goździk, gm. Górzno

stan. 1: a) osada kultury łużyckiej, chronologia: schyłek epoki brązu - okres halsztacki,

b) osada kultury przeworskiej, chronologia: okres późnolateński i wczesnorzymski,

c) cmentarzysko kultury wielbarskiej, chronologia: okres późnorzymski,

stan. 2: cmentarzysko kultury przeworskiej, chronologia: okres wczesnorzymski.

Lit.: A. Niewęglowski, *Dwa cmentarzyska z okresu rzymskiego w Goźdzu, gm. Borowie, woj. Siedlce*, "Sprawozdania Archeologiczne", t. XXXV, 1983, s. 131 - 159; tenże, *Ogólne wyniki i problematyka badań stanowisk z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w okolicach Garwolina*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XXX, 1964, z. 3 - 4, s. 229 - 245.

Górzno, gm. loco

Osada kultury pucharów lejkowatych, chronologia: neolit.

Lit.: J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973 - 1976*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. V, 1983, s. 229 - 263.

Kochów, gm. Maciejowice

a) Cmentarzysko kultury grobów kloszowych, chronologia: wczesny i środkowy okres lateński,

b) Luźne znaleziska, chronologia: neolit.

Lit.: J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973 - 1976*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. V, 1983, s. 229 - 263.

Łaskarzew, gm. loco

Luźne znalezisko, chronologia:?

Lit.: T. Węgrzynowicz, *Kultura łużycka na wschodnim Mazowszu i Podlasiu*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. II, 1973, s. 7 - 126.

Maciejowice, gm. loco

stan. 1: cmentarzysko kultury łużyckiej chronologia: IV okres epoki brązu - okres halsztacki D,

stan. 2: osada kultury łużyckiej, chronologia: IV - V okres epoki brązu.

Lit.: J. Dąbrowski, M. Mogielnicka - Urban, *Badania zespołu osadniczego kultury łużyckiej w Maciejowicach, woj. Siedlce, w latach 1981 - 1985*, "Sprawozdania Archeologiczne", t. XXXIX, 1988, s. 167 - 178; także, *The radiocarbon dating of the three objects from the settlement of Lusatian Culture at Maciejowice, Siedlce voivodenship*, "Przegląd Archeologiczny", t. XLI, 1993, s. 87 - 99; M. Mogielnicka - Urban, *Wstępne wyniki badań zespołu osadniczego kultury łużyckiej w Maciejowicach (1981 - 1985)*, "Prace archiwalno - konserwatorskie na terenie województwa siedleckiego", z. 6, 1989, s. 17 - 28; także, *Rola krzemienia w obrzędowości ludności kultury łużyckiej na przykładzie cmentarzyska w Maciejowicach, woj. siedleckie*, [w:] *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, J. Lech, D. Piotrowska (red.), Warszawa 1997, s. 277 - 287.

Masów, (obecnie część Dębina, gm. loco)

Cmentarzysko kultury przeworskiej, chronologia: okres późnolateński i wczesnorzymski.

Lit.: J. Gurba, *Cmentarzysko lateńsko - rzymskie w Masowie, pow. Garwolin, badane w 1953 r.*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XX, 1954, z. 3, s. 303; tenże, *Grób wojownika z późnego okresu lateńskiego z Masowa w pow. garwolińskim*, "Przegląd Archeologiczny", t. X, 1954 - 56, s. 326 - 331.

Miastków Kościelny, gm. loco
Cmentarzysko (?), chronologia:?

Lit.: T. Węgrzynowicz, *Materiały kultury łużyckiej ze wschodniego Mazowsza i Podlasia*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XXXIV, 1969, z. 3 - 4, s. 389 - 411.

Niecieplin, gm. Garwolin

Cmentarzysko kultury przeworskiej, chronologia: okres późnolateński i wczesnorzymski.

Lit.: R. Kozłowska, *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i wczesnorzymskiego w Niecieplinie, pow. Garwolin*, "Materiały Starożytne", t. IV, 1958, s. 337 - 365.

Nowe Leszczyny, (obecnie część Garwolina, gm. loco)

Cmentarzysko (?) kultury grobów kloszowych, chronologia: okres lateński.

Lit.: M. Drewko, *Sprawozdanie z działalności Państw. Konserw. Zabytków Przedhistorycznych okręgu lubelskiego za lata 1927 - 1928*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XIII, 1935, s. 295 - 297; M. Gądzikiewicz, *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XX, 1954, z. 2, s. 134 - 173.

Osieck, gm. loco

Cmentarzysko kultury przeworskiej, chronologia: okres wczesnorzymski.

Lit.: I. Dąbrowska, *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Osiecku, pow. Garwolin*, "Materiały Starożytne", t. IV, 1958, s. 255 - 300.

Rębków - Parcele, gm. Garwolin

Cmentarzysko kultury amfor kulistych, chronologia: środkowy okres neolitu.

Lit.: K. Salewicz, *Bogato wyposażone groby kultury amfor kulistych z Rębkowa - Parcel w pow. garwolińskim*, "Z otchłani wieków", R. XII, 1937, s. 80 - 81; S. Nosek, *Kultura amfor kulistych na Lubelszczyźnie*, "Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska, Sectio F", vol. V, 1950, s. 55 - 158; tenże, *Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu*, "Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska, Sectio F", vol. VI, 1951; E. Kempisty, *Kultura amfor kulistych na Mazowszu i Podlasiu*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. I, 1971, s. 7 - 34.

Ruda Tarnowska, gm. Wilga

Osada kultury łużyckiej, chronologia: okres halszacki.

Lit.: L. Sawicki, *Sprawozdanie z działalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych na okręg Kresów Wschodnich za rok 1922*,

"Wiadomości Archeologiczne", t. VIII, 1923, z. 2 - 4, s. 229 - 234;
T. Węgrzynowicz, *Materiały kultury łużyckiej ze wschodniego Mazowsza i Podlasia*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XXXIV, 1969, z. 3 - 4, s. 389 - 411.

Sulbiny, gm. Garwolin

Cmentarzysko kultury grobów kloszowych, chronologia: wczesny i środkowy okres lateński.

Lit.: T. Węgrzynowicz, *Cmentarzysko w Sulbinach, pow. Garwolin, na tle stanowisk kloszowych z południowego Mazowsza*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XXX, 1964, z. 1 - 2, s. 138 - 149; M. Andrzejowska, *Cmentarzysko kultury grobów kloszowych w Sulbinach, woj. siedleckie*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XLIX, 1984 - 88, z. 1, s. 109 - 138.

Stodzew, gm. Parysów

W literaturze funkcjonuje jedynie ustna wiadomość A. Kietlińskiej o stanowisku.

Lit.: M. Gądzikiewicz, *Wybrane zagadnienia z badań nad kulturą grobów kloszowych*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XX, 1954, z. 2, s. 134 - 173.

Unin - Kolonia, gm. Garwolin

Osada kultury łużyckiej, chronologia: okres halsztacki.

Lit.: A. Niewęglowski, E. Kowalczevska, *Sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych prowadzonych w latach 1960 i 1961 w miejscowości Unin - Kolonia pow. Garwolin*, "Sprawozdanie na konferencję archeologiczną w Szczecinie w 1961 r." - maszynopis powielony.

Wola Łaskarzewska, gm. Łaskarzew

Łużne znalezisko, kultura ?, chronologia: neolit i wczesna epoka brązu.

Lit.: J. Głosik, *Wola Łaskarzewska, pow. Garwolin*, "Z otchłani wieków", R. XXXI, 1965, z. 1, s. 53; tenże, *Katalog materiałów wykopaliskowych Pogotowia Archeologicznego za lata 1963 - 70*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. III, 1975, s. 423 - 469.

Wola Rębkowska, gm. Garwolin

Łużne znalezisko, kultura ceramiki wstęgowej rytej?, chronologia: neolit.

Lit.: J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973 - 1976*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. V, 1983, s. 229 - 263.

Wilga, gm. loco

Cmentarzysko kultury łużyckiej, chronologia: schyłek epoki brązu - okres halsztacki D?

Lit.: H. Różańska, *Cmentarzysko kultury lużyckiej z miejscowości Wilga, pow. Garwolin*, "Wiadomości Archeologiczne", t. XXIV, 1957, z. 4, s. 387-388.

Żelechów, gm. loco

Luźne znalezisko, chronologia: ?

Lit.: J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973-1976*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. V, 1983, s. 229-263.

okolice Żelechowa, gm. loco

Luźne znalezisko, kultura pucharów lejkowatych, chronologia: neolit.

Lit.: J. Głosik, *Katalog Pogotowia Archeologicznego za lata 1973-1976*, "Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", t. V, 1983, s. 229-263.